
EL GÈNERE EN LES LLENGÜES ROMÀNIQUES: QUAN EL GÈNERE EXPRESSA EL NOMBRE I EL FEMENÍ ÉS NEUTRE

GENDER IN ROMANCE: WHEN GENDER EXPRESSES NUMBER AND THE FEMININE IS NEUTER

XAVIER LAMUELA
Universitat de Girona
xavier.lamuela@udg.edu

Resum: L'etiqueta de gènere s'aplica a nocions gramaticals diverses: la distinció de classes convencionals de noms, la distinció de diverses categories semàntiques (particularment, els inanimats i el sexe dels animats) o la caracterització de pronoms referits a persones o a coses en general. Aquest article repassa el funcionament del gènere gramatical en les llengües romàniques. Comença per fenòmens coneguts en aquestes llengües, tals com les menes de distribució de les marques, l'existència d'una classe de noms ambígena en algunes llengües, la variació en l'atribució de gènere i els casos de concordança. En acabat, s'ocupa de manera especial de l'anomenat neutre de matèria, i també de l'oposició entre els pronoms referits a persones o a coses en general. Pel que fa als noms femenins col·lectius i al neutre de matèria, s'hi mostra com morfemes que són aparentment marques de gènere s'utilitzen per a expressar l'oposició entre comptable i no comptable, associada habitualment al nombre. Respecte a l'oposició entre els pronoms referits a persones i a coses en general, es dona una explicació de l'ús de formes de femení amb pronoms que tenen valor de neutre.

Paraules clau: llengües romàniques, marques de gènere, concordança de gènere, neutre de matèria.

Abstract: The label gender is used for different grammatical notions: the distinction of a series of conventional noun classes, the distinction of different semantic categories (particularly inanimates and sex in animates), or the characterization of pronouns referring to humans or things in general. This paper reviews the functioning of grammatical gender in Romance languages. It starts from phenomena known in these languages, such as types of distribution of markers, the existence of an ambigeneric noun class in some languages, the variation in gender assignment, and cases of agreement. Then it pays particular attention to collective feminine nouns and the so-called mass neuter, as well as to the opposition between pronouns referring to humans and those referring to things in general. As for collective feminine nouns and the mass neuter, it is shown how morphemes that apparently are gender markers are used to express an opposition between countable and uncountable nouns, usually linked to number distinctions. Concerning

the opposition between pronouns referring to humans and those referring to things in general, an explanation is given for the use of feminine forms for pronouns with a neuter value.

Key words: Romance languages, gender marking, gender agreement, mass neuter.

XAVIER LAMUELA

EL GÈNERE EN LES LLENGÜES ROMÀNIQUES: QUAN EL GÈNERE EXPRESSA EL NOMBRE I EL FEMENÍ ÉS NEUTRE*

1. UNA ETIQUETA AMBIGUA

Molt sovint els termes utilitzats en lingüística són fruit d'una tradició que n'ha consolidat l'ús sense que es pugui dir que n'hagi fixat el significat amb prou rigor; la situació és encara pitjor quan la terminologia utilitzada prové de tries recents condicionades per orientacions teòriques molt esbiaixades. Així doncs, el terme *gènere* ja era ambigu abans que es difongués la pràctica poc afortunada d'utilitzar-lo per a dir 'sexe'. Es parla de gènere gramatical en casos ben diversos: referint-se a la distinció convencional de classes de noms —dins de sistemes formals, segons Corbett (1991)—, a la distinció, tendencial, de diverses categories semàntiques —dins de sistemes semàntics (Corbett 1991)— i també a distincions com la que hi ha entre pronoms referits generalment a persona, com *qui*, *algú* o *ningú*, o a cosa, com *què*, *quelcom* o *res*.

Tractant de les llengües romàniques, el terme *gènere* es refereix a la presència de classes de noms generalment convencionals —gènere lèxic—, distingides per marques

(*) L'elaboració d'aquest article s'ha valgut del finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte FFI2009-07635.

Les abreviatures utilitzades per a fer referència al llatí i a diverses llengües romàniques són: o **ll** llatí, 1 **pr** portuguès, 2 **es** espanyol, 3 **ct** català, 4 **oc** occità, 5 **fc** francès, 6 **fp** francoprovençal, 7 **fl** friülà, 8 **pm** piemontès, 9 **it** italià, 10 **sr** sard, 11 **rs** romanès. A més d'aquestes abreviatures, utilitzo: m. masculí, f. femení, n. neutre, ag. ambigen, sg. singular, pl. plural, S subjecte, CD complement directe. Amb la barra obliqua / separo formes alternatives i amb el signe - formes que es troben en oposició.

morfològiques —gènere formal— que s'apliquen amb una certa regularitat, però no necessàriament amb una perfecta sistematicitat, a la distinció del sexe en els humans i eventualment en els altres animats —gènere semàntic. Les marques de gènere es distingeixen d'altres marques de classes de noms, com són les pròpies de cada declinació en les llengües on n'hi ha, perquè tenen una aplicació semàntica almenys parcial i perquè comporten alguna forma de concordança. El gènere en les llengües romàniques sol indicar el sexe dels humans —i dels éssers sobrenaturals, si se'ls n'atribueix— i, de vegades, el dels animals, a més de fer les distincions de neutre que veurem tot seguit; altrament, és d'aplicació generalment arbitrària. En d'altres llengües els gèneres estan associats a categories semàntiques d'una manera més sistemàtica, encara que sovint amb una notable dosi d'arbitrarietat (Corbett 1991: § 2). Hi ha casos en què l'associació semàntica és gairebé estricta; pensem en l'anglès, que fa la distinció, només en els pronoms personals, entre inanimats i humans —o també animats— de sexe masculí o femení, amb una extensió del femení cap a certes categories d'inanimats.

Un cas diferent de gènere semàntic és el de l'oposició entre els pronoms referits a humans, que poden tenir valor general de persona —tipus d'*algú* = *alguna persona*—, i els pronoms anomenats neutres, com ara els que tenen valor general de cosa —tipus de *quelscom* = *alguna cosa*. Les llengües que, com el llatí, tenen gènere masculí, femení i neutre, utilitzen el masculí per als primers i el neutre per als segons. La mateixa mena de pronoms que s'utilitzen (1a) per al valor general de cosa, amb funció no referencial, s'utilitzen (1b) com a elements del discurs sense referent dins de la realitat —és la funció del mal anomenat subjecte expletiu de frases com la francesa *il pleut* 'plou'— i per a referir-se a realitats que no han aparegut al context verbal sota la forma de noms —en diré elements *no actualitzats* (Maré 2012: 89, nota 34)—, però que (1c) hi han aparegut com a pronoms de la mateixa mena o en formes altres que substantius, o que (1d) són presents al context no verbal sense arribar a evocar l'associació amb un nom:

- (1) a. no hi havia *res* [cap cosa]
 b. **oc alpi** *la* [S clític n.] plòu¹

1. Aquesta varietat d'occità utilitza una forma específica de pronom per a aquesta funció, a diferència del francès, que utilitza la mateixa forma que per al masculí, *il*, i de l'anglès, que utilitza la mateixa forma, *it*, que per als noms no humans o no explícitament sexuats: [Ø →] *la* plòu - [l'òme →] *al* chanta - [lo chamin →] *al* bassa.

- c. *això* [que dius] no m'ho crec
- d. què és *això* que tens aquí?

Adopto l'etiqueta *neutre funcional* per a referir-me als casos en què hi ha expressió formal de les funcions que acabo de descriure i, eventualment, d'altres que rebin la mateixa mena d'expressió. Les llengües romàniques, amb extensions diferents, tenen formes específiques de neutre funcional —*això*, *allò*, *ho*, *res*—, cosa que és del tot diferent de tenir un gènere neutre lèxic, propi d'una classe de noms.

2. DISTRIBUCIÓ DE LES MARQUES DE GÈNERE

2.1 DISTRIBUCIÓ DE LES MARQUES MORFOLÒGIQUES PRÒPIA DE LES LLENGÜES FLEXIVES

És un fet conegut que en les llengües flexives no hi ha una correspondència biunívoca entre les funcions gramaticals i les marques que les representen. Les marques de gènere en les llengües romàniques presenten les característiques habituals dels morfemes de les llengües flexives:

- i. No apareixen d'una manera sistemàtica: *casa* té un morfema de femení —que no ho és pas en *poeta*— i *sal* no el té.
- ii. Poden portar informació de més d'un valor: el morfema /i/ de l'italià *lupi* 'llops' és de masculí plural —no exclusivament de masculí o de plural—, però no és de masculí en *lepri* 'llebres'.

Les llengües amb declinació presenten morfemes que poden dur informació de la classe de declinació, de gènere, de nombre i de cas. En aquest sentit, podem recordar la implicació del gènere amb la declinació en llatí:

- (2) *1a declinació*: femenins (*rosa*) i alguns masculins (*nauta* 'mariner').
- 2a declinació*: masculins (*lupus* 'llop', *vir* 'home'), neutres (*vinum* 'vi') i alguns femenins (*malus* 'pomera').
- 3a declinació*: masculins (*frater* 'germà'), neutres (*mare* 'mar', *tempus* 'temps') i femenins (*turris* 'torre', *imago* 'imatge').
- 4a declinació*: masculins (*portus* 'port'), neutres (*genu* 'genoll') i femenins (*manus* 'mà').
- 5a declinació*: femenins (*res* 'cosa') i *dies* 'dia', masculí o femení.

2.2 CLASSES DE SUBSTANTIUS I D'ADJECTIUS SEGONS LES SEVES TERMINACIONS

Un vestigi d'aquesta implicació són les classes flexives dels substantius i dels adjectius en les llengües romàniques, definides segons les seves terminacions. En farem una presentació sumària, sense pretendre ser complet ni tan sols per a les llengües que cito. Tenint en compte que hi ha hagut reinterpretacions d'aquestes terminacions i la incorporació al llarg del temps de mots que no han evolucionat directament des del llatí, s'hi poden retrobar, reagrupades, les declinacions llatines. Per exemple, en espanyol hi ha substantius:

- (3) a. En *a*, que continuen la primera declinació: femenins (*rosa*) i alguns masculins (*poeta*).
 b. En *o*, que continuen la segona i la quarta declinacions: masculins (*lobo*) i algun femení (*mano*). Paraules com *radio* o *moto* funcionen actualment com *mano*.²
 c. En *e* / \emptyset , que continuen la tercera declinació i poden recollir algun element de la cinquena: masculins (*hombre, pan*) i femenins (*noche, ciudad*).³

Un cas notable del que he anomenat reinterpretació de les terminacions és la presència de noms masculins en *o* que provenen de neutres de la tercera com *tempus, corpus* o *pectus: tiempo, cuerpo, pecho*.

Alguns substantius referits a éssers sexuats presenten una oposició de gènere que comporta de fet una relació de derivació; així, la relació entre *fill* i *filla*, *forner* i *fornera* o *gos* i *gossa* és la que hi ha entre dos noms que semànticament es diferencien pel sexe dels elements a què es refereixen i formalment s'oposen gràcies a la flexió de gènere.⁴ El desplegament complet de la flexió de gènere es dona com a tal en els adjectius. Des d'aquesta perspectiva, en espanyol ens trobem amb dues classes flexives que corresponen a l'agrupament dels dos primers tipus de noms, per una banda, i al tercer, per l'altra:

2. En italià, els mateixos termes, introduïts de manera anàloga, són invariables pel que fa al nombre, com, de fet, també ho havia estat *mano: la radio - le radio; la mano - le mani*, antigament *la mano - le mano* —situació conservada en algunes varietats centremeridionals d'Itàlia (Maiden 1997: 69). Són varietats centremeridionals d'Itàlia les que es parlen al sud de la línia La Spezia-Rimini (Rohlf 1972: 10).

3. Originàriament la conservació de la *e* final tenia a veure amb el context consonàntic; la incorporació de cultismes i de manlleus ha introduït mots que presenten aquesta *e* sense que en persisteixi la justificació fonètica: cf. *sed* però *sede*.

4. En aquest context, també se citen habitualment els casos en què aquestes correspondències comporten noms d'arrel diferent: *dona - home, vaca - toro*. Solen formar part de sistemes més complexos en què es distingeixen les edats i, tractant-se d'animals, els mascles castrats o sencers.

- (4) a. *m. sg.* *f. sg.* *m. pl.* *f. pl.*
 corto corta cortos cortas
- b. *m. i f. sg.* *m. i f. pl.*
 verde verdes
 cruel crueles

Com es pot veure a l'últim exemple, els mots acabats en consonant prenen una *e* davant de la *s* del plural, o, dit d'una altra manera, en plural no hi ha la divisió entre mots acabats en *e* i en \emptyset .

La situació del portuguès seria paral·lela a la de l'espanyol si no fos pels canvis causats per determinades evolucions fonètiques. Així, la caiguda de la *n* intervocàlica, els fenòmens de nasalització i la igualació dels diftongs nasals *ão* i *õo* han produït casos com els de *mão* 'mà', *cão* 'gos' i *razão* 'raó', substantius acabats tots en el mateix diftong nasal en singular i diferenciats només pel seu comportament en plural: *mãos*, *cães*, *razões*. Veiem, doncs, que en la determinació de les classes de substantius i d'adjectius cal tenir present el paper que hi juga la flexió de nombre.

En català, on la *o* i la *e* finals només apareixen com a vocals de suport o com a particularitats que afecten pocs mots, sembla raonable parlar només de dues classes bàsiques de substantius, tot i que la presa en consideració de la flexió de plural ens obligaria a augmentar-ne el nombre:

- (5) a. En *a*: femenins (*rosa*) i alguns masculins (*poeta*).
 b. En *e / o / \emptyset* , compresa una sèrie de mots en vocal tònica, la majoria caracteritzats per l'aparició d'una *n* en plural: masculins (*coure, ferro, llop, pa*) i femenins (*llebre, moto, ciutat, mà*).

Pel que fa als adjectius, el punt de vista del desplegament de les oposicions ens porta a postular, a més de les dues classes que trobem en espanyol, una tercera, que, atenint-nos a la pronunciació de les varietats occidentals, presenta neutralització de gènere només en plural:

- (6) a. *m. sg.* *f. sg.* *m. pl.* *f. pl.*
 curt curta curts curtes
 fort forta forts fortes
 fosc fosca foscos fosques
 guerxo guerxa guerxos guerxes

b.	<i>m. i f. sg.</i>	<i>m. i f. pl.</i>	
	diferent	diferents	
	amable	amables	
c.	<i>m. sg.</i>	<i>f. sg.</i>	<i>m. i f. pl.</i>
	pobre	pobra	pobres

Entre els exemples de la classe (6a) hi ha l'adjectiu *fort*, que es comporta igual que *curt*, a diferència del que ocorre amb el seu paral·lel espanyol *fuerte*, que no presenta flexió de gènere. Constatem, doncs, que en català ha existit la tendència, relacionada amb l'apòcope vocàlica i consumada en francès o en occità, a generalitzar el funcionament de la primera mena d'adjectius.

En italià la mateixa distribució dels substantius que hem vist en espanyol presentaria un caràcter més regular, amb *e* final en paraules com *pane* o *sale*, si no fos per la caiguda de la síl·laba final en mots com *libertà* 'llibertat' i *virtù* 'virtut'.

D'altra banda, en italià centremeridional i en algunes varietats italianes del nord, com el lígur o el romanyol, existeix una classe de substantius, força limitada en italià estàndard, que concorden amb masculins en singular i amb femenins en plural i que anomenarem ambígens (cf. Maiden 1997: 71-73)⁵

- (7) l'uovo 'l'ou' - le uova, il dito 'el dit' - le dita, il braccio 'el braç' - le braccia

Com es pot veure, aquests substantius han heretat o han adoptat la terminació *a*, característica del nominatiu i l'acusatiu dels plurals neutres llatins; en lígur, però, com en diverses zones on es parlen varietats centremeridionals (Maiden 1997: 72), en lloc d'aquesta terminació es troba la general dels femenins, *-e* (Toso 1997: 54):

- (8) l'euvo - e euve, o dïo - e dïe, o brasso - e brasse

La classe dels substantius ambígens és molt més estesa en romanès. En podem donar els exemples següents, amb l'oposició entre el singular i el plural i la marca posposada d'article definit ressaltada en cursiva (Lamuela & Ani 2006: 24-25):

5. Tradicionalment són anomenats substantius neutres, però el tret que de fet els defineix és el canvi de concordança de gènere que acompanya el canvi de nombre, independentment que puguin presentar una terminació específica, que, en tot cas, no és present en totes les varietats romàniques que coneixen el fenomen.

- (9) *masculins*: lup ‘llop’ lupul ~ lupii, mânz ‘poltre’ mânzul ~ mânjii, codru ‘bosc’ codrul ~ codrii, frate ‘germà’ fratele ~ frați
femenins: capră ‘cabra’ capra ~ caprele, seară ‘vespre’ seara ~ serile, noapte ‘nit’ noaptea ~ nopțile, vreme ‘temps’ vremea ~ vremurile
ambígens: scaun ‘cadira’ scaunul ~ scaunele, tren ‘tren’ trenul ~ trenurile, teatru ‘teatre’ teatrul ~ teatrele, nume ‘nom’ numele ~ numele

Es pot observar en aquests exemples que la representació gràfica de la marca del plural masculí és generalment *i*, que en la majoria dels casos correspon a la palatalització de la consonant precedent:

- (10) lupi [ˈlupʲ], frați [ˈfratsʲ]

En el mot *codri* [ˈkɔdri] es manté la pronunciació [i] darrere d’un grup d’obstruent i líquida, [dr]. La marca del plural femení, pròpia de mots femenins i ambígens, presenta una variabilitat més gran, representada per les formes *e* [e], *i* [ʲ] / [j], *uri* [urʲ] i *le* [le]:

- (11) capre, scaune, seri [ˈserʲ], vremuri, trenuri

Ja es veu que les diverses combinacions possibles de morfemes de singular i de plural, afegint-hi els casos d’invariabilitat de les dues formes, donaran lloc a una notable varietat de classes flexives; atenent a aquest principi de les combinacions possibles de formes, el romanès té set classes d’adjectius, als quals es poden afegir els que són completament invariables (Lamuela & Ani 2006: 24-25, 32-33).

El sufix romanès de plural *uri*, que acabem de veure, prové de la reinterpretació com a sufix del final *ora* dels nominatius i els acusatius de plural dels neutres de la mena de *tempus*, *corpus* o *pectus* —*tempora*, *corpora* o *pectora*. Val a dir que també era present en el toscà medieval i que té paral·lels en moltes varietats italianes centremeridionals actuals sota diverses variants —*ora*, *ura*, *əɾə*, *uri*, *uri* ~ *ure*—, generalment en substantius ambígens o masculins (Maiden 1997: 73). Així, per exemple, en salentí septentrional trobem (Mancarella 1975: 15):⁶

6. Per facilitar i unificar les citacions de formes de les varietats italianes centremeridionals, adopto el criteri d'utilitzar les convencions gràfiques de l'italià tot representant l'schwa amb el signe ə, escrivint com a dobles les consonants llargues inicials de mot i indicant amb un accent la síl·laba tònica diferent de la penúltima

- (12) *masculins*: lu sicchiu ‘la galleda’ ~ li sécchiuri, lu luecu ‘el lloc’ ~ li lócuri, lu puzzu ‘el pou’ ~ li pózzuri
femení (provinent d’un neutre llatí): la capu ‘el cap’ ~ li càpuri

Tal com hem anat veient, l’agrupament dels noms en funció del sistema d’oposicions de masculí i femení i de singular i plural, i de les marques específiques que s’utilitzen, dona diferents configuracions de classes flexives de noms i d’adjectius segons les diverses varietats romàniques.

2.3 VACIL·LACIONS EN L’ATRIBUCIÓ DE GÈNERE

El caràcter arbitrari del gènere en les llengües romàniques es palesa en les variacions de la seva atribució al llarg de l’evolució des del llatí, que, tal com era d’esperar, afecten particularment les classes flexives sense marca visible. Al quadre següent apareixen algunes de les variacions representatives d’aquest fenomen:⁷

(13)	ll	MEL <i>n.</i>	LAC <i>n.</i>	SAL <i>m.</i>	SANGUIS <i>m.</i>	FLOS <i>m.</i>	DENS <i>m.</i>
	pr	mel <i>m.</i>	leite <i>m.</i>	sal <i>m.</i>	sangue <i>m.</i>	flor <i>f.</i>	dente <i>m.</i>
	es	miel <i>f.</i>	leche <i>f.</i>	sal <i>f.</i>	sangre <i>f.</i>	flor <i>f.</i>	diente <i>m.</i>
	ct	mel <i>f.</i>	llet <i>f.</i>	sal <i>f.</i>	sang <i>f.</i>	flor <i>f.</i>	dent <i>f.</i>
	oc	mèl <i>m.</i>	lach <i>m.</i>	sal <i>f.</i>	sang <i>m./f.</i>	flor <i>f.</i>	dent <i>f.</i>
	fc	miel <i>m.</i>	lait <i>m.</i>	sel <i>m.</i>	sang <i>m.</i>	fleur <i>f.</i>	dent <i>f.</i>
	fp	më <i>m./f.</i>	lacë <i>m.</i>	sa <i>m.</i>	san <i>m.</i>	fleur <i>f.</i>	den <i>f.</i> ⁸
	fl	míl <i>f.</i>	lat <i>m.</i>	sâl <i>m.</i>	sanc <i>m.</i>	flôr <i>f.</i> ⁹	dint <i>m.</i>
	pm	mel <i>m./f.</i>	làit <i>m.</i>	sal <i>f.</i>	sangh <i>m.</i>	fior <i>f.</i>	dent <i>m.</i>
	it	miele <i>m.</i>	latte <i>m.</i>	sale <i>m.</i>	sangue <i>m.</i>	fiore <i>m.</i>	dente <i>m.</i>

i el timbre obert o tancat de la *e* i de la *o* tòniques amb un accent respectivament greu o agut, excepte en els diftongs, que solen tenir vocal tancada.

7. El quadre que presento segueix el de Sánchez Miret (2007: 263), que he modificat utilitzant sobretot informacions de Rohlfs (1971).

8. Les dades del francoprovençal corresponen al valdostà (Chenal & Vautherin 1997). La paraula *lacë* no prové de la forma llatina *lacte* —variant documentada del clàssic *lac*—, com en les altres llengües, sinó versemblantment d’un diminutiu *lacticellu(m)*. La forma fonètica de la paraula *fleur* fa pensar en un francesisme.

9. En friülà actual *flôr* és un femení amb el significat de ‘part excel·lent d’alguna cosa’; l’ús del masculí amb el significat de ‘flor’ és indubtablement un italianisme.

sr	mele <i>m.</i>	late <i>m.</i>	sale <i>m.</i>	sambene <i>m.</i>	frore <i>m.</i>	dente <i>f.</i>
rs	miere <i>f.</i>	lapte <i>ag.</i>	sare <i>f.</i>	sânge <i>ag.</i>	floare <i>f.</i>	dinte <i>m.</i>

Hi ha, en tot cas, categories semàntiques que tendeixen a presentar un determinat gènere —els noms de qualitats i altres abstractes solen ser femenins—, i és interessant el cas de les distincions entre substantius de la mateixa arrel i gènere diferent, en què és freqüent que el femení es refereixi a un objecte més gran, com en els següents mots catalans (Clua 2002: 525):

- (14) prat ~ prada, cistell ~ cistella, sac ~ saca, plat ~ plata

2.4 VARIACIÓ EN L'EXTENSIÓ DE LES MARQUES DE GÈNERE EN LES LLENGÜES ROMÀNIQUES

Un altre aspecte de l'evolució de les marques de gènere és la variació en l'extensió de les marques paleses. D'una banda, hi ha hagut erosió de les oposicions a causa de fenòmens de neutralització fonològica: en català oriental es confonen els finals de *llibre* i *cabra* i en francès els de *livre* i *chèvre*. D'altra banda, en diverses llengües hi ha hagut tendència a generalitzar la marca de l'oposició de gènere en els adjectius, tendència que s'ha completat pràcticament en francès o en occità: en català, tal com ja hem vist, hi ha oposicions que no són etimològiques i que no existeixen en espanyol: *verd* ~ *verda*, *fort* ~ *forta*, i, col·loquialment, *diferent* ~ *diferenta* o *feliç* ~ *feliça*. De manera semblant, en diverses varietats romàniques es coneix una tendència a fer coincidir les terminacions dels substantius amb marques explícites del seu gènere lèxic. Així, al nord-oest dels Abruços, en una zona de distinció entre *o* i *u* finals —vegeu el que en dic més endavant—, existeixen noms com *valla* 'vall' i *pèdu* 'peu' en lloc de formes en *e* com les italianes *valle* i *piede* (Giammarco 1979: 132). Aquestes regularitzacions de les terminacions caracteritzen especialment els femenins, com és el cas a Castro dei Volsci, al sud del Laci (Vignoli 1911: 157):

- (15) canzóna 'cançó', saluta 'salut', faucia 'falç', vóløpa 'guilla'

En alguns llocs els canvis fonètics han comportat que el gènere formal, a part de deixar de palesar-se en molts casos, hagi pogut adoptar manifestacions d'un grau

notable de complexitat. En francès, a causa de l'emudiment de la *e* àtona, el gènere se sol expressar pel canvi *o*, més generalment, per l'aparició d'una consonant:

- (16) *m. sec* ['sɛk] - *f. sèche* ['sɛʃ], *m. vert* 'verd' ['vɛʁ] - *f. verte* ['vɛʁt],
m. prêt 'preparat' ['pʁɛ] - *f. prête* ['pʁɛt], *m. blanc* ['blɑ̃] - *f. blanche* ['blɑ̃ʃ]

Moltes varietats centromeridionals italianes presenten evolucions de les vocals tòniques condicionades per la presència històrica, mantinguda actualment o no, de *i* o de *u* finals o posttòniques. El napolità, per exemple, redueix a un schwa totes les vocals de les síl·labes posttòniques que no es trobin en posició prenominal, però la vocal tònica presenta els resultats de la influència de les vocals que la seguien abans del procés de reducció vocàlica; s'hi troben, doncs, les correspondències següents (De Blasi & Imperatore 2000: 38-39):

(17) <i>davant d'antigues [a], [e], [o]</i>	<i>davant d'antigues [i], [u]</i>
ɛ — -e <i>m. sg.</i> o dɛntə 'la dent'	ɛ > je — -i <i>m. pl.</i> e dientə
e — -e <i>m. sg.</i> o pɛsciə 'el peix'	e > i — -i <i>m. pl.</i> e pisciə
ɔ — -e <i>m. sg.</i> o pɔntə 'el pont'	ɔ > wo — -i <i>m. pl.</i> e puontə
o — -e <i>m. sg.</i> o nəpótə 'el nebot, el nét'	o > u — -i <i>m. pl.</i> e nəputə
ɛ — -a <i>f. sg.</i> a tɛrra 'la terra'	ɛ > je — -u <i>m. sg.</i> o tiempə 'el temps'
	ɛ > je — -i <i>m. pl.</i> e tiempə
e — -a <i>f. sg.</i> chéstə 'aquesta'	e > i — -u <i>m. sg.</i> chistə 'aquest'
e — -o <i>n. chéstə</i> 'això' ~ 'aquest'	e > i — -i <i>m. pl.</i> chistə 'aquests'
ɔ — -a <i>f. sg.</i> a pòrtə 'la porta'	ɔ > wo — -u <i>m. sg.</i> o puortə 'el port'
	ɔ > wo — -i <i>m. pl.</i> e puortə 'els ports'
o — -a <i>f. sg.</i> a pòntə 'la punta'	o > u — -u <i>m. sg.</i> o cuntə 'el conte'
	o > u — -i <i>m. pl.</i> e cuntə 'els contes'

Les vocals tòniques *a*, *i* i *u* no estan subjectes als efectes del condicionament de la vocal successiva:

- (18) a. o canə 'el gos' (-e > -ə) - e canə 'els gossos' (-i > -ə)
 b. o filə 'el fil' (-u > -ə) - e filə 'els fils' (-i > -ə)

Tal com mostren els exemples, en les paraules masculines que havien tingut *e* final el condicionament produeix formes distintes en singular i en plural. El mateix fenomen fa que la distinció de gènere es manifesti de manera no sistemàtica. Així,

mitjançant l'oposició [ˈo] ~ [ˈu], en el substantiu *guagliónə* 'noi' la forma de masculí plural es destaca de totes les altres, mentre que a l'adjectiu *róssə* 'vermell' es distingeixen els dos gèneres però no hi ha cap diferència entre les formes de singular i de plural:

(19) a.	o — -e	<i>m. sg.</i> o <i>guagliónə</i>	o > u — -i	<i>m. pl.</i> e <i>guagliunə</i>
	o — -a	<i>f. sg.</i> a <i>guagliónə</i>	o — -e	<i>f. pl.</i> e <i>gguagliónə</i>
	b. o > u — -u	<i>m. sg.</i> <i>rússə</i> 'vermell'	o > u — -i	<i>m. pl.</i> <i>rússə</i>
	o — -a	<i>f. sg.</i> <i>róssə</i> 'vermella'	o — -e	<i>f. pl.</i> <i>róssə</i>

Una observació general que deriva de les constatacions precedents és que les característiques de les diferents classes flexives imposen restriccions a la manifestació de les distincions morfològiques.

3. LA CONCORDANÇA DE GÈNERE

3.1 CASOS DE CONCORDANÇA

La concordança de gènere en les llengües romàniques es produeix, quan la classe flexiva ho permet, (20a) en els pronoms, (20b) dins del sintagma nominal, (20c) amb els predicats nominals i els predicatius i (20d) en alguns participis de formes verbals compostes:

- (20) a. aquest llibre m'agrada, aquell no
 a'. la persona que tu dius no la veig
 b. la casa verda
 b'. aquella casa tan gran
 c. aquesta pel·lícula és molt bona
 c'. la va deixar desconcertada
 d. **it** [S m. sg.] è venuto [m.] poco fa ~ [S f. sg.] è venuta [f.] poco fa 'ha vingut fa poc'
 d'. l'he comprada jo

Existeix una casuística molt complexa relativa al funcionament de la concordança dels participis de les formes verbals compostes que no tractaré aquí.¹⁰ L'observació

10. Vegeu, per exemple, Loporcaro (1998).

dels casos mencionats permet de constatar que en les llengües romàniques les possibilitats de concordança de gènere es limiten, en principi, als substantius, els adjectius, els determinants —tal com els definiré al § 5.1—, els pronoms i les formes nominals del verb, que es pot considerar que constitueixen una categoria d'elements nominals. Tanmateix, la presència de subjectes clítics, prou habitual entre les varietats romàniques, crea un funcionament pròxim a la concordança de gènere del verb amb el seu subjecte, tal com es pot observar en els següents exemples del friülà, on els subjectes clítics dupliquen normalment els tònic:

- (21) a. **f** gno fradi *al* [S clíctic m. sg.] ven doman / lui *al* ven doman
 'el meu germà ve demà' / 'ell ve demà'
 b. **f** mê sùr *e* [S clíctic f. sg.] ven doman / jê *e* ven doman
 'la meva germana ve demà' / 'ella ve demà'

Si (22a) falta el subjecte tònic i (22b) a més hi ha inversió del subjecte clíctic en frases interrogatives, tenim:

- (22) a. **f** *al* [S m. sg.] ven doman ~ *e* [S f. sg.] ven doman 've demà'
 b. **f** vegnial [S m. sg.] doman? ~ vegnie [S f. sg.] doman? 've demà?'

Un cas especial és el que ha estat documentat en algunes poblacions del sud de les Marques, particularment a Ripatransone (cf. Vignuzzi 1988 i 1997), on hi ha concordança de gènere generalitzada entre el subjecte i el predicat. Així, les formes verbals la fan sistemàticament; les del present d'indicatiu de *magnà* 'menjar' tenen la terminació *-u* quan el subjecte és singular masculí, *-i* quan és plural masculí, *-e* quan és singular femení, *-ə* quan és neutre o plural femení, amb la particularitat que [ə] i [a] finals alternen i hi ha la realització [a] davant de pausa (Parrino 1967: 156, 160; Ferrari-Bridgers 2010: 122):¹¹

(23)	S m.	S f.	S n.
1a sg.	magnu	magne	
2a sg.	magnu	magne	
3a sg.	magnu	magne	magnə /-a

11. Aquest neutre és el que he anomenat neutre funcional, que, com veurem després, en aquesta zona també es refereix a noms no comptables.

1a pl.	magnémi	magnémə /-a
2a pl.	magnéti	magnétə /-a
3a pl.	magni	magnə /-a

Així, es dirà:

- (24) *issu magnu - ésse magne - sə magnə / -a*
 ‘ell menja’ - ‘ella menja’ - ‘es menja’

Ara bé, les marques apareixen també en pronoms, adverbis o noms vinculats estretament al verb (Parrino 1967: 166):

- (25) *issu ci'à sétu - ésse ci'à séte - issi ci'à séti - éssə ci'à sétə /-a*
 ‘ell té set’ - ‘ella té set’ - ‘ells tenen set’ - ‘elles tenen set’

Aquestes terminacions corresponen a les marques característiques dels articles definits (Ferrari-Bridgers 2010: 115):¹²

- (26) *m. sg. lu vestitə - m. pl. li vestitə - f. sg. le case - f. pl. lə casə /-a - n. lə légnə /-a*
 ‘el vestit’ - ‘els vestits’ - ‘la casa’ - ‘les cases’ - ‘la llenya’

3.2 ÀMBITS DE CONCORDANÇA

Corbett (2006: § 2) utilitza tres nocions que ens poden ser útils per a l'estudi del funcionament del gènere en les llengües romàniques: controladors, palesadors i àmbits de concordança —*controllers, targets i domains*. Un controlador de la concordança de gènere és un element amb gènere semàntic o lèxic que és a l'origen de la concordança que es manifesta en altres elements del discurs, els palesadors de la concordança. Així, en el sintagma *la llebre petita*, el substantiu *llebre*, que en aquest cas no palesa formalment el seu gènere, és el controlador de la concordança que es manifesta en els dos palesadors *la* i *petita*; si prenem *la casa gran*, el gènere es manifesta al controlador *casa* però no al palesador *gran*. L'àmbit de concordança, segons Corbett, correspon a l'extensió del discurs —sintagma, clàusula o frase— en què es manifesta una concordança donada; em sembla més operatiu entendre'l com l'àmbit que comprèn el

12. Els indefinits, limitats al singular, presenten el mateix vocalisme: *m. nu - f. ne - n. nə*.

conjunt dels palesadors d'una mena de concordança determinada. Els diversos casos en què hem vist que es produeix concordança de gènere en les llengües romàniques defineixen àmbits diversos de concordança, que serà oportú de redefinir en els termes següents per a poder tractar els fenòmens que analitzaré tot seguit:

- a) àmbit dels elements coreferents, que concerneix els pronoms
- b) àmbit prenominal dins del sintagma nominal
- c) àmbit postnominal, que sovint es combina amb el següent en un únic àmbit
- d) àmbit de la predicació, que també comprèn els participis de les formes verbals compostes.

Més endavant donaré més arguments que justifiquen la delimitació d'un àmbit prenominal; ara podem recordar que en alemany els adjectius que precedeixen el nom porten marques de flexió i els que en van al darrere o funcionen com a predicats són invariables, i que, inversament, en diverses varietats romàniques es troben comportaments com el de l'adjectiu en provençal, que pot portar marca de plural davant del nom i no al darrere:

- (27) **oc provençal** *mei braveis amics* [mej ˌbʁavejz a'mi] ~ *d'amics braves* [da'mi ˈbʁave]
'els meus bons amics' ~ 'amics bons'

4. EL PLURAL I EL FEMENÍ COL·LECTIUS

Entre els mots catalans que hem donat al § 2.3 (14) per a il·lustrar que un substantiu femení pot designar un objecte més extens que un de masculí amb la mateixa arrel, hi havia la parella *prat* ~ *prada*, que es pot interpretar dient que una *prada* és una extensió de *prats* i, doncs, en un cert sentit, un conjunt de *prats*. En les llengües romàniques, el resultat de molts neutres plurals llatins, acabats en *a* al nominatiu i a l'acusatiu, ha estat reinterpretat com un femení singular; és el cas de *prada* i també de *fulla*, que en català tant pot tenir un valor individual comptable —*el pati és ple de fulles*— com un valor col·lectiu no comptable —*a la tardor cau la fulla dels arbres*. En romanx hi ha una classe de femenins que s'oposen, amb valor de col·lectiu o de substantius de matèria, a masculins comptables que presenten regularment l'oposició entre singular i plural. En dono exemples de l'engadinès (Liver 1991: 20):

(28)	<i>masculí singular</i>	<i>masculí plural</i>	<i>femení col·lectiu</i>	
	il crap 'la pedra'	ils craps	la crappa	la crappa es düra
	il grip 'la roca'	ils grips	la grippa	
	il lain 'la fusta'	ils lains	la laina	
	l'öss 'l'os'	ils öss	l'ossa	
	il daint 'el dit'	ils daints	la dainta	
	il bratsch 'el braç'	ils bratschs	la bratscha	
	il schnuogl 'el genoll'	ils schnuogls	la schnuoglia	

Encara que no s'hi donin amb la mateixa sistematicitat, podem trobar les mateixes distincions en d'altres llengües romàniques, com el mateix català, on hi ha, per exemple, *el roc - els rocs - la roca*.

En italià estàndard, i en d'altres varietats romàniques parlades a Itàlia, es troben plurals de mots ambígens en *a* que, tot i comportar-se morfològicament com a comptables, també tenen aquest valor col·lectiu, oposat al valor estrictament plural de les formes masculines en *i*, com es pot veure per la duplictat de les traduccions catalanes possibles (Marcantonio & Pretto 1991: 328):

- (29) a. l'urlo 'el bram, el crit' ~ le urla 'els brams' / 'la cridòria' ~ gli urla 'els brams'
 b. il muro 'la paret' ~ le mura 'les muralles' / 'la muralla' ~ i muri 'les parets'
 c. l'osso 'l'os' ~ le ossa 'els ossos' / 'l'ossada' ~ gli ossi 'els ossos'
- a'. urla plebee 'brams plebeus' ~ caccia certi urla! 'deixa anar uns brams!'
 b'. le mura della città 'les muralles de la ciutat' ~ i muri divisorii 'les parets divisòries'
 c'. le ossa dello scheletro 'els ossos de l'esquelet' ~ gli ossi del lessa 'els ossos de l'escudella'

5. L'ÚS DEL NEUTRE FUNCIONAL PERA EXPRESSAR L'OPOSICIÓ ENTRE COMPTABLE I NO COMPTABLE

5.1 EL NEUTRE FUNCIONAL I L'OPOSICIÓ ENTRE COMPTABLE I NO COMPTABLE: QÜESTIONS PRÈVIES

L'asturianolleonès i diverses varietats del centre i del sud d'Itàlia apliquen les marques pròpies del neutre funcional i, eventualment, altres marques assimilables a les de gènere per a fer una distinció formal entre noms comptables i no comptables.

A diferència de les marques de masculí i de femení, aquestes marques tenen valor semàntic general i de fet fan una distinció més aviat relacionada amb el nombre o, si es vol, amb la poca pertinència del nombre (Fernández-Ordóñez 2006-2007). Val la pena, abans de parlar-ne, de fer una sistematització d'alguns aspectes de descripció gramatical a fi d'entendre millor el funcionament d'aquestes terminacions i, a més a més, la qüestió de l'ús del gènere formal femení per a expressar el neutre funcional, que també vull discutir tot seguit.

És útil de considerar que existeix una classe de mots que es poden anomenar determinants i que comprenen els articles i els adjectius determinatius amb els pronoms que hi estan relacionats. A partir d'aquest plantejament, constatem que els determinants, particularment els demostratius i els indefinits, poden ser de les menes següents:¹³

i. Adjectius:

- (30) a. *aquest* llibre
 b. *algun* llibre
 c. *cap* llibre

ii. Pronoms directament relacionats amb els adjectius:

- (31) a. no en tens *algun* [de llibre] dels que a mi m'agraden?
 b. d'*aquests* [llibres] no me n'interessa *cap*

S'ha avançat la interpretació que es tracta de l'adjectiu utilitzat amb el·lipsi del nom, però ja es veu que exemples com el de (31a), amb presència de la partícula *en*, requereixen una explicació més complexa i, a més, s'ha de fer notar que hi pot haver diversitat de formes: *cada* llibre - *cada un*; en baleàric: *qualque* llibre - *qualcun*.

iii. Pronoms estrictes —sense vinculació amb la funció d'adjectiu— referits a humans; són característics els que tenen el valor general de persona: *algú*, *ningú*. És interessant d'observar que una forma de plural pot tenir aquest valor quan es tracta de pronoms amb valor positiu:

13. Aquí prescindeixo d'altres aspectes que també podrien tenir interès però que complicarien massa l'exposició, com ara la relació dels determinants amb els adverbis.

- (32) a. *algú* pensa... / *alguns* pensen...
 b. *tothom* diu... / *tots* diuen...

iv. Pronoms de neutre funcional: *això*, *quelcom*, *res*.

A part de cobrir el valor general de persona, funció pròpia de formes sense valor referencial, els pronoms referits a humans poden cobrir funcions dítiques o anafòriques. Ho podem veure en el funcionament dels demostratius (33a) com a dítics, referits a elements presents en el context material, (33b) com a anafòrics, referits a elements del context discursiu, o (33c) introduint una especificació i formant part d'expressions amb valor general de persona, amb la particularitat que s'hi utilitza el femení quan l'àmbit de referència és un conjunt limitat a dones:

- (33) a. *aquest* / *aquesta* [assenyalant algú]
 b. m'he trobat l'Eva i en Pasqual; *aquest* / *ell* no me n'ha volgut dir res
 c. *aquell que* / *qui* ho faci... *aquella que* ho faci...

Cal mencionar també la relació que existeix entre els determinants i els pronoms de tercera persona. Aquests pronoms, des del punt de vista funcional, equivalen a sintagmes nominals i, igual que els demostratius, poden ser (34a) dítics o (34b) anafòrics:

- (34) a. el llibre el té *ell* [referint-se a algú present]
 b. l'Eva i en Pasqual em van dir que vindrien, però *ella* ara té feina

De fet, en les llengües romàniques hi ha una relació etimològica entre els articles definits, els demostratius i els pronoms de tercera persona: *el* / (*aqu*)*ell* / *ell* < **II** ILLE.

També pot ser aclaridor per a alguns aspectes del funcionament de les distincions que estudiem aquí, fer un petit excurs sobre l'ús de l'article definit en les llengües romàniques. N'hi ha algunes, com l'occità o les parlades a la península Ibèrica, en què l'article definit, a més d'acompanyar noms, pot acompanyar adjectius, complements nominals i frases relatives:

- (35) *el* llibre, *el* blau, *el* del meu germà, *el* que llegeixo

Com es pot veure, es comporta igual que els determinants que he esmentat anteriorment pel que fa a la possibilitat d'aparèixer amb un nom o sense. L'anomenat

article neutre de l'espanyol combina aquesta possibilitat amb l'expressió del valor general de cosa:

- (36) *lo azul, lo de mi hermano, lo que leo*

En canvi, d'altres llengües requereixen l'ús d'una forma de demostratiu sense el valor de situació relativa dins de l'espai:

- (37) a. **fc** *le livre, le bleu, celui de ton frère, celui que je lis*
 b. **it** *il libro, quello blu, quello di tuo fratello, quello che leggo*

És interessant d'observar que la diferència que existeix en espanyol entre *lo pequeño* i *el pequeño* es fa en italià entre *il piccolo* 'les coses petites' i *quello piccolo* 'el [llibre...] petit'. Una hipòtesi que sembla plausible és que en italià l'adjectiu amb valor genèric apareix substantivat amb l'article i en canvi l'ús del demostratiu correspon al d'un determinant sense nom, mentre que en espanyol la forma *lo* té el mateix caràcter que els pronoms amb valor general de cosa i rep l'especificació de l'adjectiu d'una manera semblant a com es pot dir *res blau = cap cosa blava*. Amb l'article en plural, de manera semblant al que ocorre amb alguns determinants, podem expressar el valor general de persona, especificat com en el cas de l'article *lo* espanyol: *els / les de casa, els / les de Mataró*.

El romanès, que usa habitualment un article posposat que probablement ja es pot interpretar com un sufix, coneix dues altres formes de l'article: (38a) una que típicament acompanya els adjectius i les relatives i (38b) una altra que introdueix els possessius i els complements de nom amb valor possessiu (Lamuela & Ani 2006: 43-46):

- (38) a. *m. sg. cel, f. sg. cea, m. pl. cei, f. pl. cele*
 b. *m. sg. al, f. sg. a, m. pl. ai, f. pl. ale*

Tindrem, doncs:

- (39) **rs** *carte 'llibre' f., cartea 'el llibre', cea albastră 'el blau', a fratelui tău 'el del teu germà', cea din bibliotecă 'el de la biblioteca', cea pe care o citești 'el que llegeix'*¹⁴

14. Per tal de desfer malentesos, remarco que tradueixo amb l'article *el* formes romaneses de femení, *cea* i *a*, perquè entenc que es manté la referència al mot *llibre*.

L'ús de l'article *cel* per a introduir adjectius darrere de noms determinats produeix un efecte d'insistència:

- (40) a. **rs** prietenul *cel* adevărat 'l'amic [el] de debò'
 b. frunza *cea* verde 'la fulla [la] verda'

5.2 EL NEUTRE FUNCIONAL EN ASTURIÀ

Se sol presentar com un fenomen rellevant de l'asturianolleonès la concordança triple dels adjectius en masculí (*u*), en femení (*a*) i en neutre (*o*), pròpia del centre d'Astúries i regida per diversos factors, entre els quals destaca com a específic el caràcter no comptable dels noms. La concordança regida per aquest factor és igualment present a l'est d'Astúries (Neira 1980: 96) i a Cantàbria, aquí amb convergència de la *o* final amb la *u*. També s'estén, sobre la base de la confusió a favor de la *o* final i amb un abast variable, a una franja central de la península Ibèrica que davalla de nord a sud fins a la muntanya de Toledo (Fernández-Ordóñez 2006-2007). En els exemples següents, demanen la concordança en *o* els substantius que, independentment del seu gènere lèxic, designen entitats percebudes com a contínues pel fet de referir-se a matèries o a col·lectius: *carbón* m., *xente* f. i *lleche*, que presenta dialectalment tant el gènere lèxic masculí com el femení (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 90):

- (41) a. llibru malu ~ novela mala ~ carbón malo
 'llibre dolent' ~ 'novel·la dolenta' ~ 'carbó dolent'
 b. home xustu ~ muyer xusta ~ xente xusto
 'home just' ~ 'dona justa' ~ 'gent justa'
 c. vasu bebú ~ xarra bebida ~ lleche bebío
 'got begut' ~ 'gerra beguda' ~ 'llet beguda'

Podem examinar de manera sumària els casos en què es manifesta en asturià la distinció que tractem, seguint la gramàtica de l'Academia de la Llingua Asturiana (2001). Això ens permetrà de donar una visió essencial del fenomen tractat, però s'ha de tenir present que la situació sociolingüística de l'asturianolleonès i la variació habitual de les llengües comporten un ús real bastant menys regular que el que apareix en la

presentació d'una forma de llengua codificada.¹⁵ Les marques apareixen sistemàticament (42a) dins dels pronoms de tercera persona i (42b) els determinants; dins dels adjectius qualificatius (42c), se sotmeten a les limitacions pròpies de les seves classes flexives (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 142, 144, 97, 103, 116, 120, 90):

- (42) a. *pronoms tòpics de 3a*: *m. sg.* él / elli, *f. sg.* ella, *n. ello*, *m. pl.* ellos, *f. pl.* elles
pronoms clítics de 3a de CD: *m. sg.* lu, *f. sg.* la, *n. lo*, *m. pl.* los, *f. pl.* les
- b. *articles*: *m. sg.* el, *f. sg.* la, *n. lo*, *m. pl.* los, *f. pl.* les
demonstratius: *m. sg.* esti, *f. sg.* esta, *n. esto*, *m. pl.* estos, *f. pl.* estes
m. sg. esi, *f. sg.* esa, *n. eso*, *m. pl.* esos, *f. pl.* eses
m. sg. aquel / aquelli, *f. sg.* aquella, *n. aquello*, *m. pl.* aquellos, *f. pl.* aquellas
quantitatius: *m. sg.* pocu 'poc', *f. sg.* poca, *n. poco*, *m. pl.* pocos, *f. pl.* poques
m. sg. tou 'tot', *f. sg.* toa, *n. too*, *m. pl.* toos, *f. pl.* toes
indefinites: *m. sg.* dalgún / dalgunu 'algun', *f. sg.* dalguna, *n. dalguno*, *m. pl.* dalgunos,
f. pl. dalgunes
- c. *1 terminació*: un home llibre - una muyer llibre - xente llibre
'un home lliure' - 'una dona lliure' - 'gent lliure'
- 1 o 2 terminacions*: rapaz falador - moza faladora - xente falador / faladoro
'noi parlador' - 'noia parladora' - 'gent parladora'
- 3 terminacions*: asientu moyáu - cara moyada - madera moyao
'seient mullat' - 'cara mullada' - 'fusta mullada'

Pel que fa als substantius, les formes originàries procedents de la segona declinació llatina havien de tenir la terminació *u* (< II ŪM), d'acord amb l'anàlisi de Lüdtke (1965, 1979, 2001, 2003) segons la qual la nasalització de la *u* breu en el final llatí ŪM va impedir que aquesta *u* donés com a resultat una *o* tancada, que és altrament el resultat regular de la *u* breu llatina en aquestes varietats. En la zona central d'Astúries existeixen diverses distribucions de *u* i *o* finals i no s'hi dóna de cap manera la generalització de la *o* per als no comptables (Fernández-Ordóñez 2006-2007: § 5.4.2); la forma codificada de la llengua estableix l'expressió de l'oposició comptable - no comptable en els substantius només per a les parelles *fierru* 'ferro' - *fierro*, *filu* 'fil' - *filo*, *pelu* 'pèl, cabell' - *pelo* (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 76).

15. Vegeu Fernández-Ordóñez (2006-2007) per a una descripció basada sobre els materials obtinguts per al *Corpus Oral y Sonoro del Español Rural (COSER)*.

Aquest neutre funcional correspon als valors següents:

i. Valors generals en les altres llengües romàniques (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 326, 380):

- (43) a. *lo murnio* 'el [que és] trist'
 b. *ello, bono o malo, ye asina* '[això], bo o dolent, és així'
 c. *aquello mariello* 'allò groc'
 d. *eso dixitelo yo y nun me fixisti casu* 'això t'ho vaig dir jo i no em vas fer cas'

ii. Específicament, referència a nocions no expressades per substantius, que, segons el que he dit, també es pot prendre com un dels valors generals del neutre funcional. Tal com il·lustra l'últim exemple, des del moment que es pot considerar que es tracta d'un substantiu, ja no es fa la concordança en neutre (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 377):

- (44) a. *fumar ye malo* 'fumar és dolent'
 b. *saludar ye educao* 'saludar és educat'
 c. *andar ye cansao* ~ l'andar de Xuacu ye cansáu
 'caminar és cansat' ~ 'el caminar [la manera de caminar] d'en Xuacu és cansat'

iii. Valor no comptable dels substantius (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 324, 326, 327, 379):

- (45) a. *ta tol suelu enllenu de fueya seco* 'tot el terra és ple de fulles seques'
 b. *eso (fil) blanco ye pa coser* 'aquest (fil) blanc és per a cosir'
 c. *l'anchu (l'anchor, l'anchura) aproximao d'esti edificiu ye de quinze metros*
 'l'ample (l'amplada) aproximat d'aquest edifici és de quinze metres'
 d. *el fríu (la friúra) xelao nun ye d'estes tierres*
 'el fred (la fredor) glaçat no és [cosa] d'aquesta terra'
 e. *la lleche bebílo* 'la llet me la vaig beure'

En relació amb aquest valor, destaca l'oposició perceptible entre les interpretacions comptables i les no comptables d'un mateix substantiu (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 324):

- (46) a. una fueya seca ~ tol suelu enllenu de fueya seco
 ‘una fulla seca’ [unitat] ~ ‘tot el terra ple de fulles seques’ [valor col·lectiu]
 b. una piedra picuda ~ hai muncha piedra menudo
 ‘una pedra punxeguda’ [unitat] ~ ‘hi ha moltes pedres menudes’ [valor col·lectiu]
 c. apuntó'l teléfonu nun papel blancu ~ baxó a la llibrería a mercar papel blanco
 ‘va apuntar el telèfon en un paper blanc’ [tros]
 ~ ‘va baixar a la llibreria a comprar paper blanc’ [matèria]
 d. un güesu rotu ~ una figura de güesu trabayao
 ‘un os trencat’ [unitat] ~ ‘una figura d’os treballat’ [matèria]

Atenent a la distribució de les marques de neutre, observem els següents fets rellevants:

i. Correspon a l'àmbit de concordança dels elements coreferents i a l'àmbit postnominal i de la predicació; així doncs, dins del sintagma nominal només hi ha concordança dels adjectius posposats al substantiu (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 322):

- (47) a. el duru carbón ~ el carbón duro ‘el carbó dur’ / el carbón ta duro ‘el carbó està dur’
 b. la guapa ropa ~ la ropa guapo ‘la roba bonica’ / la ropa ye guapo ‘la roba és bonica’

ii. És interessant de fer notar que l'article neutre *lo* es fa present quan no s'explicita un substantiu no comptable i que, per tant, cal assumir que esdevé el nucli del sintagma nominal, en el sentit del que hem avançat quan dèiem que en espanyol té el mateix caràcter que els pronoms amb valor general de cosa (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 324, 326):

- (48) a. la lleche frío ‘la llet freda’ → lo frío ‘la freda’
 b. apúrrime'l xelu picao ‘acosta'm el gel picat’ → apúrrime lo picao ‘acosta'm el picat’
 c. lo blanco (la pintura) vien bien pa esta parea
 ‘la blanca (la pintura) va bé per a aquesta paret’
 ~ el blancu (coche) aparcáu ehí cerquina ye'l de Pedru
 ~ ‘el blanc (cotxe) aparcat aquí a prop és el d'en Pedru’

5.3 EL NEUTRE FUNCIONAL EN ITALIÀ CENTREMERIDIONAL

Si atenem al comportament del vocalisme, fixant-nos específicament en el de les síl·labes finals àtones i deixant de banda Còrsega, podem dividir el domini italià centremeridional en quatre zones:

a) La primera, limitada a l'est per una isoglossa que corre a una certa distància a l'oest de la línia Ancona-Roma (Rohlfs 1972: 10) fins al sud-est de Roma (Pellegrini 1977), correspon a la major part de la Toscana, les zones adjacents de l'Úmbria i el Laci i una petita part de l'oest de les Marques; es caracteritza per la presència generalitzada de la *o* final, sense presència de *u*.

b) La segona correspon a una franja situada a banda i banda de la línia Ancona-Roma fins al sud-est de Roma, entre la zona anterior i la següent, i es caracteritza per la copresència de *o* i *u* finals.

c) La tercera, molt més ampla, va del sud de les Marques i del Laci, cobrint la major part dels Abruzzos, fins a una línia que deixa al sud el Salento, la major part de la Calàbria i Sicília (Pellegrini 1977). És la zona on és generalment present l'schwa [ə], amb distribucions diferents, entre les quals hi ha la de Nàpols, que comporta la neutralització de totes les vocals posttòniques en [ə].

d) A Sicília, el Salento i la major part de la Calàbria es donen diversos sistemes vocàlics que tenen com a denominador comú la neutralització de l'oposició entre *o* i *u* àtones finals a favor de la segona.¹⁶

M'ha semblat oportuna la menció d'aquestes quatre zones perquè facilita la delimitació de l'àrea on hi ha manifestació morfològica dels noms no comptables i perquè hi ha una relació indubtable entre els resultats fonètics i el comportament morfològic. Aquesta àrea de fet se sobreposa a la segona zona i a la tercera, exclosos l'extrem meridional (Lüdtke 1979: 96) i una franja de la costa adriàtica que va del nord dels Abruzzos fins al sud de la província de Foggia, a la Pulla (Giammarco 1979; Valente 1975).

16. Aquesta neutralització també és present a Còrsega excepte per la seqüència final [l'eo], present en una petita part de l'illa (Dalbera-Stefanaggi 2002: 23-24); però, atenent a les altres característiques lingüístiques, Còrsega no es pot pas considerar compresa dins d'aquesta darrera zona.

En el cas d'aquestes varietats italianes, les marques apareixen sistemàticament dins dels articles, els pronoms clítics de tercera persona i els demostratius. Prenc els exemples de l'estudi que Vignoli (1911: 161-162, 165-167) va dedicar al dialecte de Castro dei Volsci, situat al sud del Laci, a la província de Frosinone:

- (49) *articles*: m. sg. gliə, f. sg. la, n. lə, m. pl. gliə, f. pl. lə
pronoms proclítics de 3a de CD: m. sg. gliə, f. sg. la, n. lə, m. pl. gliə, f. pl. lə
pronoms enclítics de 3a de CD (tònics): m. sg. igliə, f. sg. élla, n. éllə, m. pl. igliə, f. pl. éllə
demostratius: m. sg. chistə, f. sg. chésta, n. chéstə, m. pl. chistə, f. pl. chéstə (st [ʃt])
 m. sg. chissə, f. sg. chéssa, n. chéssə, m. pl. chissə, f. pl. chéssə
 m. sg. chigliə, f. sg. chélla, n. chéllə, m. pl. chigliə, f. pl. chéllə

Com es pot veure, aquesta varietat, com la majoria de les altres de la Itàlia centremeridional, presenta demostratius amb tres graus de distància. Val a dir que per als de primera i segona posició existeixen formes escurçades (*stə...*, *ssə...*) en què desapareixen les vocals, *i* ~ *é*, que distingeixen el masculí del neutre.

La distinció entre aquests dos gèneres depèn completament, des d'un punt de vista diacrònic, de la diferència evolutiva descrita per Lüdtke (1965) ILLŪM > *lu...* ~ ILLŪD > *lo...*, que presenta encara aquesta forma en alguns llocs. En d'altres, com a Castro dei Volsci, tot i que les dues vocals, *o* i *u*, s'han confós en ə, el masculí es distingeix per la palatalització de la *l* deguda a un condicionament de l'antiga *u* consecutiva (*lu* > *gliə* ~ *lo* > *lə*). També existeixen casos de rotacisme de la *l* vinculats al manteniment de la distinció; per exemple en l'oposició m. *u* ~ n. *ru* documentada al nord-oest de la Lucània (Lüdtke 1979: 67). És notable la manifestació de l'article neutre gràcies a l'efecte de reforçament de la consonant inicial del nom, que es troba a Bari i a Nàpols i que també és produït pel demostratiu (exemples napolitans de De Blasi & Imperatore 2000: 68-69):

- (50) a. m. o / chistu fierrə ~ n. o / chéstu ffierrə
 'el / aquest [tros de] ferro' ~ 'el / aquest ferro' [matèria]
 b. m. o / chistu cafè ~ n. o / chéstu ccafè
 'el / aquest cafè [dosi]' ~ 'el / aquest cafè' [substància]

La mateixa mena d'evolució que hem vist per a ILLŪM (> *lu...*) i ILLŪD (> *lo...*), parteix dels demostratius llatins ISTŪM i ISTŪD, cosa que fa regular des del punt de vista evolutiu l'oposició entre el m. *chistə* i el n. *chéstə*; en canvi, cal suposar que és

analògica la que hi ha entre m. *chissə* i n. *chəssə*, ja que els acusatius masculí i neutre d'IPSE no presentaven cap diferència. De fet no trobem oposició en els pronoms tòncics de tercera persona, que presenten una única forma, *issə* (< IPSUM), oposada al femení *éssa* (Vignoli 1911: 165). A més, hi ha la mateixa situació al dialecte umbre meridional de la zona de Spoleto, que distingeix *u* i *o* àtones finals i on els articles singulars són m. *(l)u* - f. *(l)a* - n. *(l)o* i els pronoms tòncics de tercera persona m. *issu* - f. *éssa* (Moretti 1987: 93 i 96); igualment a la zona de Bari, tot i que els pronoms tòncics de tercera persona hi provenen de formes de ILLE: m. *jiddə* - f. *jəddə* (Valente 1975: 32). La solució d'aquestes varietats contrasta, doncs, amb la de l'asturià (m. *él / elli* - f. *ella* - n. *ello*), la de l'espanyol (m. *él* - f. *ella* - n. *ello*), o la que coneix l'italià formal (m. *egli* - f. *essa* - n. *esso*), per a les quals, en tot cas, cal suposar que la forma de masculí prové d'un nominatiu singular llatí ILLE o *ILLĪ.

Segons el que hem vist, els substantius provinents de la segona declinació llatina haurien de tenir generalment *u* final o bé, en les zones on *o* i *u* finals etimològiques es fonen en *ə* però la *u* antiga es reconeix per la seva acció condicionant de la tònica, se n'haurien de notar els efectes, com de fet és el cas. Allà on es conserva la possibilitat de distingir la pronunciació de *o* i *u* finals, d'una manera semblant al que ocorre en la zona central d'Astúries, es poden trobar diverses distribucions d'aquestes vocals, entre les quals és rara la difusió generalitzada de la terminació *o* com a marca dels substantius amb valor no comptable oposat al comptable (Haase 2000; Maiden 1997), sense ser, de tota manera, un fenomen desconegut: *lo vino* [substància] - *lu vinu* [dosi] (Moretti 1987: 95). En alguns punts, l'extensió de la marca de neutre pot arribar als adjectius qualificatius (Haase 2000: 227). Tal com hem vist al § 3.1, un cas excepcional és el de Ripatransone, on la concordança de gènere es manifesta generalment en l'àmbit post-nominal i de la predicació i, a més a més, no es troba restringida als elements nominals.

L'ús del neutre funcional dins de l'àrea itàlica definida correspon als valors següents:

i. Valors generals en les altres llengües romàniques (Vignoli 1911: 165, 182, 163):

- (51) a. ca *lə* diciə tu, *chəssə!* - mia nòmə nə *gglia* rəvədiu
 'perquè *ho* dius tu, *això!*' - 'el meu homònim no *el* vaig tornar a veure'
 b. *lə* mia 'el que és meu'
 c. *lə* cicə 'el [que és] petit'
 d. *lə* tunnə 'el [que és] rodó'

- e. *lə bbruttə* ‘el [que és] lleig’
 f. *lə nirə* ‘el [que és] negre’

ii. Específicament, referència a nocions no expressades per substantius (Vignoli 1911: 163-164):

- (52) a. *lə truoppə* ‘el massa’
 b. *lə puocə* ‘el poc’
 c. *lə ridə* ‘el [fet de] riure’
 d. *lə magnà* ‘el [fet de] menjar’
 e. *lə bbévə* ‘el [fet de] beure’

iii. Valor no comptable dels substantius (Vignoli 1911: 162-163):

- (53) a. *lə fierrə* ‘el ferro’ [matèria] ~ *gliə fierrə* ‘l’agulla de fer mitja’
 b. *lə filə* ‘el fil’ [col·lectiu] ~ *gliə filə* [unitat]
 c. *lə francésə* ‘el francès’ [llengua]
 d. *lə friddə* ‘el fred’
 e. *lə caciə* ‘el formatge’
 f. *lə gèlə* ‘el gel’
 g. *lə nirə* ‘el [color] negre’

Vignuzzi (1988: 625), donant exemples del dialecte de la zona de Rieti, a la part interior del Laci, precisa que, amb substantius referits a persona —*lo prète* ‘capellà’, *lo frate* ‘germà’, *lo carzolaru* ‘sabater’, *lo padre* ‘pare’—, l’article neutre indica la professió o la funció corresponent, oposat al masculí, que introdueix noms amb valor referencial. L’únic exemple que he sabut trobar d’aquest ús el dóna Rohlf’s (1969: §419), extret d’un estudi sobre el parlar de Paliano, al sud del Laci:

- (54) *figliomo fa lo [n.] feraro* ‘el meu fill fa de ferrer’ ~ *chiama jo [m.] feraro* ‘crida el ferrer’

Sense informacions més precises, i tenint en compte la caracterització que en fa Vignuzzi, en aquest neutre, hi veig més un substantiu que expressa una qualitat, que com a tal no és comptable, que no pas una oposició entre el valor genèric i l’específic. D’altra banda, en l’exemple adduït el sintagma nominal no és un argument del verb sinó que hi forma una perífrasi a la qual aporta el significat concret.

Pel que fa a la distribució de les marques morfològiques en les varietats centremeridionals italianes, el vehicle sistemàtic de l'expressió del neutre és l'article, i la marca de neutre, des del punt de vista de l'extensió geogràfica, rarament apareix als substantius i encara més rarament als adjectius. Els àmbits de concordança afectats són, doncs, el dels elements coreferents i, d'una manera general, el pronominal; només en alguns llocs la concordança també es manifesta en l'àmbit postnominal i de la predicació, comptant-hi el cas excepcional de Ripatransone. Una particularitat que cal subratllar del funcionament d'aquest neutre és que, tal com destaca Haase (2000), només afecta el gènere masculí lèxic sense tocar en general el comportament del femení. En aquest sentit, val la pena d'esmentar que De Blasi i Imperatore (2000: 72-73) citen exemples napolitans esporàdics de concordança de substantius de matèria femenins amb pronoms neutres:

- (55) a carnə nisciunə o bbò 'la carn no la [ho] vol ningú'

5.4 EL NEUTRE FUNCIONAL EN ROMANX SOBRESERVÀ

Val la pena de fer menció, ni que sigui molt sumària, de certes característiques de les concordances neutres en sobreselvà. Aquesta varietat de romanx conserva la marca de nominatiu *-s* en els predicats nominals i els predicatius masculins singulars; la *s* és absent si aquests es refereixen a un neutre funcional (Liver 1991: 21):

- (56) a. in cavagl vegl ~ il cavagl ei vegls 'un cavall vell' ~ 'el cavall és vell'
 b. il proverbi ei vers ~ l'història ei vera ~ quei ei ver¹⁷
 'el proverbi és cert' ~ 'la història és certa' ~ 'això és cert'

És interessant d'observar que els noms indefinits (no comptables o plurals) sense determinant demanen la concordança neutra (Stimm 1976: 43):

- (57) a. caschiel ei bien '[el] formatge és bo' / '[prendre] formatge és bo'
 b. aua frestga ei bien avunda
 '[l']aigua fresca és prou bona' / '[prendre] aigua fresca és prou bo'

17. El sobreselvà té pronoms demostratius i un clíctic subjecte neutres (Liver 1991: 25-26, 29-30).

- c. *cigarettas ei* [sg.] *nuscheivel*
 ‘[els] cigarrets són perjudicials’ / ‘[fumar] cigarrets és perjudicial’

Tal com suggereixo amb les meves traduccions, crec que aquestes construccions són comparables a frases catalanes de la mena de la primera versió de l'exemple següent, que jo considero gramatical i que, en tot cas, es pot sentir fàcilment:

- (58) *una operació ara seria prematur / fer una operació ara seria prematur*

6. L'ÚS DE MARQUES DE FEMENÍ PER AL NEUTRE FUNCIONAL

Hem vist que les llengües que tenen gènere masculí, femení i neutre utilitzen per defecte el masculí formal per als pronoms referits a humans i el neutre per als de neutre funcional. En les llengües romàniques s'utilitza la concordança amb el masculí per als dos tipus i les formes de masculí dels demostratius poden acumular els valors de pronom humà masculí, d'adjectiu i pronom referits a masculins lèxics i de neutre funcional. N'hi ha que, com el català i les varietats que acabem de veure, tenen formes específiques de neutre funcional per als demostratius i per a alguns pronoms personals —*això, allò, ho...* D'altres, com el friülà, l'italià o el sard, no les tenen, però l'italià formal compta amb formes de pronom demostratiu referides a humà masculí singular (*questi i quegli*), i algun dialecte sard (Jones 1993: 205) també conserva l'ús de demostratius amb aquest valor, *custe, cusse* i *cudde*, oposats als masculins referits a no humà, *custu, cussu* i *cuddu*, que també són les formes corresponents al neutre funcional. Una de les modalitats d'ús dels pronoms clítics de tercera persona en espanyol, l'anomenada estàndard, correspon a aquesta mateixa distribució, que oposa una forma d'humà masculí singular, *le*, a una altra, *lo*, que cobreix alhora el masculí no humà i el neutre funcional; la conformitat amb un patró conegut aporta a la discussió sobre l'origen d'aquest ús (Fernández-Ordóñez 1999: § 21.6), un argument a favor de la possibilitat que s'originés en una pràctica espontània.

La consideració de l'oposició específica entre els pronoms referits a humans i els de neutre funcional explica la possibilitat que les marques de femení vehiculin la manifestació d'aquest neutre en algunes expressions com ara *passar-se-la bé*, equivalent de *passar-s'ho bé*, i que en romanès ho facin de manera ben fixada en els demostratius i en el clíctic pronominal de tercera persona. En efecte, les formes *aceasta* i *aceea* es

distribueixen tant els valors dels pronoms catalans *aquesta* i *aquella* com els d'*això* i *allò* i la traducció del pronom *o* serà *la* o bé *ho*, segons el valor que expressi; de la mateixa manera, l'article adjectival femení singular *cea*, emparentat etimològicament amb el demostratiu, apareix en la formació equivalent de *lo que* de l'espanyol (Lamuela & Ani 2006: § 2.2.4):

(59) *cea ce-mi place* 'el que m'agrada'

La concordança d'aquests elements es fa en masculí (Avram 1997: 176):

(60) *aceasta nu este recomandabil* 'això no és recomanable'

Veiem, doncs, que és coherent que l'ús del femení serveixi per a reestructurar un subsistema on formes de masculí assumeixen els dos termes d'una oposició. Aquesta explicació d'ordre estructural no exclou que se'n pugui buscar una d'etimològica, que, tenint en compte la confusió de les formes llatines de femení singular i de neutre plural, podria estar en l'ús d'aquestes darreres per a l'expressió del valor general de cosa: **II** *bona malaque* 'el [que és] bo i el [que és] dolent'.

7. RECAPITULACIÓ: L'ÚS I L'EVOLUCIÓ DEL NEUTRE FUNCIONAL

7.1 L'ÚS DEL NEUTRE FUNCIONAL

Si recapitem el que hem vist sobre el caràcter de l'oposició entre els pronoms referits a humans i el neutre funcional i sobre l'abast de l'ús d'aquest neutre en les llengües romàniques, podrem sintetitzar-ne els usos i caracteritzar el procés que va dur a ampliar-los en algunes varietats.

En primer lloc, caldrà remarcar algunes característiques dels demostratius, els articles definits i els pronoms de tercera persona, que, recordem-ho, en les llengües romàniques tenen un origen etimològic comú.

Els demostratius i els articles definits pertanyen a la classe dels determinants i comparteixen funcions de determinació del substantiu pel que fa a la relació d'aquest amb el seu referent; d'altra banda, els sintagmes nominals que els contenen poden ser coreferencials amb pronoms de tercera persona i també tenir les mateixes funcions sintàctiques.

Com a determinants, comporten l'oposició entre els pronoms referits a humans i el neutre funcional, igualment present en els pronoms de tercera persona.

En segon lloc, convé de sintetitzar l'abast de l'ús del neutre funcional. La seva expressió, bàsica en el funcionament de les llengües, rep, segons les diverses varietats romàniques, manifestacions formals variables en els demostratius, els articles definits i els pronoms de tercera persona tòncics o clítics. Pel que fa a les varietats ibèriques i itàliques que coneixen l'ús del neutre funcional per als noms no comptables, les primeres fan la distinció en els pronoms tòncics de tercera persona (asturià m. *él / elli*, f. *ella*, n. *ello*), les segones no (Castro dei Volsci m. *issə* - f. *éssa*; Bari m. *jiddə* - f. *jèddə*). Totes la fan en l'article, els demostratius i el pronom clíctic acusatiu de tercera persona.

La particularitat rellevant de les varietats ibèriques i itàliques que hem vist és l'extensió de l'expressió del neutre als casos en què el controlador de la concordança és un substantiu amb un valor semàntic que implica la neutralització de les oposicions de gènere i nombre (Haase 2000; Fernández-Ordóñez 2006-2007), de manera notable i ben clara els substantius no comptables. Quan es tracta de nocions no expressades per substantius, com és el cas d'infiniutius que funcionen com a sintagmes nominals, sembla que es tracta del mateix fenomen a totes dues zones i que les diferències de funcionament tenen a veure amb les característiques dels articles neutres respectius, extern a l'àmbit de concordança prenominal en el cas de les varietats ibèriques i intern en el cas de les itàliques.

Pel que fa als àmbits de concordança, les varietats ibèriques i les itàliques comparteixen, com és prou natural, la concordança que abasta els elements coreferents. A part d'això, l'àmbit de concordança privilegiat en les varietats ibèriques és el postnominal i de la predicació mentre que l'àmbit de concordança actiu en totes les varietats itàliques és el prenominal. Amb tot, en domini itàlic també existeix la possibilitat de la concordança en l'àmbit postnominal i de la predicació, i s'hi arriba a superar la restricció que limita la concordança a la categoria dels elements nominals, com hem vist que ocorre en la varietat de Ripatransone. En sobreselvà, es tracta, a part dels casos de coreferència, tot simplement d'una concordança activa en la predicació, però no en els àmbits prenominal i postnominal.

Si ens fixem en l'organització del sistema d'oposicions, observarem que només en les varietats ibèriques la distinció dels noms no comptables concerneix els substantius que tenen un femení lèxic; en les itàliques, el neutre apareix com una escissió

del masculí lèxic i els femenins queden intocats. En aquest últim cas, resta oberta la possibilitat que la concordança dels elements coreferents també arribi a distingir el caràcter no comptable en els femenins lèxics, com suggereix l'exemple napolità extret de De Blasi i Imperatore (2000: 73) que he citat al § 5.3 (55), amb un pronom neutre que concorda amb un substantiu de matèria femení: *a carnə nisciunə o bbò*.

7.2 L'EVOLUCIÓ DEL NEUTRE FUNCIONAL I DELS MITJANS FORMALS QUE L'EXPRESSEN

Acostant-nos a l'evolució de l'ús del neutre funcional, d'entrada convé prendre en consideració els elements de partida d'aquesta evolució. El primer aspecte a tenir en compte és la distribució de les marques formals heretada del llatí. A la península Ibèrica, les formes de nominatiu del masculí dels demostratius llatins van permetre de mantenir la distinció respecte a les formes de neutre, basada, d'una banda, en l'oposició entre formes en *-e / Ø* (i *-i* en asturià: *elli, esti, esi, aquelli*) i formes en *-o*, i, de l'altra, en la possibilitat de distingir, originàriament, entre *-u* i *-o* finals àtones en asturianolleonès i a Cantàbria. A la península Itàlica és aquesta última possibilitat, potenciada per les evolucions de vocals i consonants condicionades per una *u* successiva, que és decisiva per a la distinció formal entre formes masculines i neutres de l'article definit, dels demostratius i del pronom clíctic acusatiu de tercera persona (Lüdtke 1965, 1979, 2001, 2003).

Des del punt de vista semàntic, són rellevants les distincions originàries del neutre funcional, que, amb la pèrdua de les marques del neutre lèxic llatí, rebien una expressió formal que perdia sistematicitat i que, pel que fa a la concordança, implicava el sincretisme del neutre amb el masculí.

Ara podem fer una sèrie de consideracions sobre l'expansió del neutre funcional i els mitjans formals utilitzats per a expressar-lo.

El fet que l'article definit i els demostratius, que són decisius en la caracterització del sintagma nominal definit, distingeixin el neutre funcional fa que hi hagi disponible una marca de neutre per a caracteritzar una categoria de substantius susceptible de rebre-la. Atenent a les seves propietats semàntiques, la categoria de substantius més pròxima als valors expressats pel neutre funcional, que comporten la referència als elements no actualitzats, és la dels substantius no comptables, en què es neutralitzen les distincions de gènere i nombre (Fernández-Ordóñez 2006-2007: § 5.2).

La disponibilitat d'una possible oposició entre *u* i *o* finals àtones permet que el neutre es manifesti en l'àmbit de concordança postnominal i de la predicació; un desplegament net d'aquesta possibilitat es troba en l'asturià central i en varietats italianes centrals i s'estén al màxim en el dialecte de Ripatransone —sota la forma de l'oposició entre [u] i [ə] (< [o]).

A part de la influència de les variacions en els règims verbals i dels efectes del contacte lingüístic, les diverses configuracions dels sistemes d'oposicions dels pronoms clítics de tercera persona en espanyol (Fernández-Ordóñez 1999) responen a dues tendències evolutives diferenciades. D'una banda, provenen de la concordança entre elements coreferents a partir d'un sistema en què, tal com explica Fernández-Ordóñez, el pronom *lo* (oposat a *le* masculí i a *la* femení) expressa un neutre semàntic referit als valors propis del neutre funcional i a la categoria dels substantius no comptables; de l'altra, tenen l'origen en la tendència a escindir el masculí formal referit sense distinció als masculins lèxic i semàntic i al neutre funcional, destacant una forma específica de masculí singular humà, en el cas de l'espanyol, el pronom *le* oposat a *lo*.

L'ús de formes de femení amb valor de neutre funcional, que caracteritza de manera conspícua el romanès, és una manifestació oposada, des del punt de vista formal, d'aquesta mateixa tendència a escindir el masculí formal referit alhora als masculins lèxic i semàntic i al neutre funcional.

XAVIER LAMUELA
Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ACADEMIA DE LA LLINGUA ASTURIANA (2001) *Gramática de la Llingua Asturiana*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana. [3a ed.]
- AVRAM, M. (1997) *Gramatica pentru toți*, București, Humanitas. [2a ed.]
- CHENAL, A. & VAUTHERIN, R. (1997) *Nouveau dictionnaire de patois valdôtain*, Quart, Musumeci.
- CLUA, E. (2002) «Gènere i nombre en els noms i en els adjectius» dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró & M. Pérez Saldanya (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, 1, Barcelona, Empúries, 3 vol., pp. 483-534.

- DALBERA-STEFANAGGI, M.-J. (2002) *La langue corse*, Paris, Presses Universitaires de France.
- CORBETT, G. G. (1991) *Gender*, Cambridge, Cambridge University Press.
- (2006) *Agreement*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DE BLASI, N. & IMPERATORE, L. (2000) *Il napoletano parlato e scritto. Con note di grammatica storica*, Napoli, Libreria Dante & Descartes. [2a ed.]
- FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, I. (1999) «Leísmo, laísmo y loísmo» dins I. Bosque & V. Demonte (dirs.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, 1, Madrid, Espasa-Calpe, 3 vol., pp. 1317-1397.
- (2006-2007) «Del Cantábrico a Toledo: el “neutro de materia” hispánico en un contexto románico y tipológico», *Revista de Historia de la Lengua Española*, 1 & 2, pp. 67-118 & 29-81.
- FERRARI-BRIDGERS, Franca (2010) «The Ripano dialect: towards the end of a mysterious linguistic island in the heart of Italy» dins R. M. Millar (ed.), *Marginal Dialects: Scotland, Ireland and Beyond*, Aberdeen, Forum for Research on the Languages of Scotland and Ireland, pp. 106-30.
- GIAMMARCO, E. (1979) *Profilo dei dialetti italiani: Abruzzo*, Pisa, Pacini.
- HAASE, M. (2000) «Reorganization of a Gender System: The Central Italian Neuters» dins B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen & M. Saari (eds.), *Gender in Grammar and Cognition*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, pp. 221-236.
- JONES, M. A. (1993) *Sardinian Syntax*, London / New York, Routledge.
- LAMUELA, X. & ANI, V. (2006) *El romanès. Estudi comparatiu entre la gramàtica del català i la del romanès*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. [2a ed.]
- LIVER, R. (1991) *Manuel pratique de romanche : sursilvan — vallader*, Cuira, Lia Rumantscha. [2a ed.]
- LÜDTKE, H. (1965) «Die lateinischen Endungen -UM/-IM/-UNT und ihre romanischen Ergebnisse» dins I. Iordan (ed.), *Omagiu lui Alexandru Rosetti: la 70 de ani*, București, Academia Republicii Populare Române, pp. 487-499.
- (1979) *Profilo dei dialetti italiani: Lucania*, Pisa, Pacini.
- (2001) «Zum spanischen *lo* und zum *Genus neutrum* im Romanischen» dins G. Wotjak (ed.), *Studien zum romanisch-deutschen und innerromanisch Sprachvergleich*, Bern, Peter Lang, pp. 185-189.
- (2003) «El neutro románico: su origen antiguo y sus avatares posteriores en asturiano, castellano norteño, romanche e italiano dialectal», *Lletres Asturianes*, 82, pp. 7-14.

- MAIDEN, M. (1997) «Inflectional morphology of the noun and adjective» dins M. Maiden & M. Parry (eds.), *The Dialects of Italy*, London / New York, Routledge, pp. 68-74.
- MANCARELLA, G. B. (1975) *Profilo dei dialetti italiani: Salento*, Pisa, Pacini.
- MARCANTONIO, A. & PRETTO, A. M. (1991) «Il nome» dins L. Renzi, G. Salvi & A. Cardinaletti (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione*, I, Bologna, Il Mulino, 3 vol., 1991-1995, pp. 315-332. [3a ed.]
- MARÉ, P. (2012) «L'ús dels clítics pronominals del català i la seva adquisició per parlants de romanès i de tagal», tesi de doctorat, Universitat de Girona.
- MORETTI, G. (1987) *Profilo dei dialetti italiani: Umbria*, Pisa, Pacini.
- NEIRA, J. (1980) *El bable. Estructura e historia*, Gijón, Ayalga.
- PARRINO, F. (1967) «Su alcune particolarità della coniugazione nel dialetto di Ripatransone», *L'Italia Dialettale*, 30, pp. 156-166.
- PELLEGRINI, G. B. (1977) *Carta dei dialetti d'Italia*, Pisa, Pacini.
- ROHLFS, G. (1969) *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, II, Torino, Einaudi, 3 vol., 1966-1968-1969.
- (1971) *Romanische Sprachgeographie*, München, C. H. Beck.
- (1972) «La struttura linguistica dell'Italia» dins *Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*, Firenze, Sansoni 1990, pp. 6-25. [2a ed. Versió actualitzada de l'original de 1937.]
- SÁNCHEZ MIRET, F. (2007) «Morfosintaxis històrica» dins J. E. Gargallo Gil & M. R. Bastardas (eds.), *Manual de lingüística románica*, Barcelona, Ariel, pp. 251-274.
- STIMM, H. (1976) «Zu einigen syntaktischen Eigenheiten des Surselvischen» dins W. Th. Elwert (ed.), *Rätoromanisches Colloquium*, Mainz, Innsbruck, Institut für romanische Philologie der Leopold-Franzens-Universität, pp. 31-58.
- TOSO, F. (1997) *Grammatica del genovese. Varietà urbana e di koinè*, Recco (Genova), Le Mani.
- VALENTE, V. (1975) *Profilo dei dialetti italiani: Puglia*, Pisa, Pacini.
- VIGNOLI, C. (1911) «Il vernacolo di Castro dei Volsci», *Studj Romanzi*, VII, pp. 117-296.
- VIGNUZZI, U. (1988) «Italiano: Aree linguistiche VII. Marche, Umbria, Lazio» dins G. Holtus, M. Metzeltin & C. Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)* IV, Tübingen, Max Niemeyer, 12 vol., 1988-2005, pp. 606-642.
- (1997) «Lazio, Umbria and the Marche» dins M. Maiden & M. Parry (eds.), *The Dialects of Italy*, London / New York, Routledge, pp. 68-74.